

Subject Area
Economy

Year: 2022
Vol: 8 Issue: 101
PP: 2757-2772

Arrival
08 July 2022

Published
31 August 2022
Article ID Number
63958

Article Serial Number
22

Doi Number
<http://dx.doi.org/10.2922/8/ssj.63958>

How to Cite This Article
Eştürk, Ö. (2022).
“Ardahan İlinde Kaz Ekonomisinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi”
International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587)
Vol:8, Issue:101;
pp:2757-2772

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ardahan İlinde Kaz Ekonomisinin SWOT Analizi İle Değerlendirilmesi

Evaluation of Economy of Goose in Ardahan Province with SWOT Analysis

Özlem Eştürk ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ardahan, Türkiye

ÖZET

Kent yaşamının zorluğu ve yoğunluğunun yanı sıra, Covid 19 salgını sonrasında kırsal bölgelere ilgi artmaktadır. Bu durum doğaya dönüş, organik beslenme ve sağlıklı gıda tüketimine olan talebi arttırmakta ve üretimde farklı iş kollarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kaz yetiştiriciliği son yıllarda bu iş kollarının başında gelmektedir.

Kaz eti ve kazdan elde edilen diğer ürünler yüksek katma değer sağlayan ürünler arasında yer almaktadır. Kaz eti, kaz yağı, kaz tüyü, kaz ciğeri ve kaz ciğeri yağı kazdan elde edilen başlıca ürünlerdir. Kazın diğer kanatlı türlerine göre hastalıklara ve farklı iklim koşullarına dayanıklı olması, merada otlayarak beslenmesi ve kaz talebinin ulusal ve uluslararası piyasalardaki her geçen gün artışı ile üreticiler için karlı bir alan yaratmaktadır.

Çalışmada ekonomik değeri ve fırsatları artan kaz yetiştiriciliğinin Ardahan ilindeki durumunu değerlendirmek amacıyla swot analiz yapılmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre, Ardahan ilinde kaz üretiminin artırılması yönünde zayıf olduğu birçok husus bulunmakla birlikte bu zayıflıkları yenecek üstünlükleri ve çok çeşitli fırsatları bulunmaktadır. Bu bağlamda güçlü yönleri öne çıkartacak, fırsatları değerlendirecek bir yatırım ortamının sağlanması ve bunun yanı sıra tehditlerin bertaraf edilerek zayıf yönlerin güçlendirilmesine yönelik adımların atılması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Kaz, SWOT Analizi, Kaz Ekonomisi, Ardahan

ABSTRACT

Interest to countryside has been increased in recent years due to the difficulty and intensity of urban life, especially after the Covid 19 epidemic. Topics like return to nature, organic nutrition and healthy food with no additives result in increased diversity in rural production and set the stage for creating various business lines. Goose breeding is one of these new business lines in recent years.

Goose meat other products obtained from goose are high value added products. Goose meat, goose fat, goose feather, goose liver and goose liver fat are main products obtained from goose. Goose breeding creates a profitable opportunity for investors due to the facts that the goose is resistant to diseases, adapted to different climate conditions compared to other poultry species, is fed by grazing in the pasture and an increased the demand for goose in recent years in the international markets.

In the study, swot analysis was carried out in order to evaluate the situation of goose breeding in Ardahan province for its increased economic value and its opportunities. Results indicated that, although there were many weak points in increasing goose production in Ardahan province, there were advantages and various opportunities to overcome these weaknesses. Therefore, necessary steps should be taken to provide an investment environment that would highlight the strengths to utilize the opportunities, as well as to eliminate the threats and strengthen the weaknesses.

Keywords: Goose, SWOT Analysis, Goose Economy, Ardahan

1. GİRİŞ

Dünyada kazların ilk evcilleştirilen kanatlı hayvanlardan olduğu ve ilk olarak 3000 yıl önce Mısır'da evcilleştirildiği tespit edilmiştir (Sheraw & Stromberg, 1975). Diğer yandan kazların, Roma, Mısır ve Hindu mitolojilerinde yer aldığı ve kutsal bir hayvan olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Cilavdaroğlu vd., 2020). Bu kadar tarihsel geçmişi olan kazın, Avrupa'da geleneksel ve dini sembol olarak yerini alırken Noel (Christmas) ve Aziz Martin Günlerinde etinin tüketilmesi diğer yandan Paskalya Bayramlarında yumurtasının kullanılması geleneği ile kazlara olan talep artmıştır (Biesiada-Drzazga, 2014; DEFRA Report, 2007; Rosinski, 2002).

Kaz yetiştiriciliği, genellikle eti, ciğeri, yağı, yumurtası ve tüyünün elde edilmesi amacıyla yapılmaktadır. Bunların yanı sıra yanı sıra kazlar güvenlik için uyarıcı olması, yabani otlarla mücadelede, sürdürülebilir ve organik tarıma katkıları nedeniyle de yapılmaktadır. Kazların yabani zararlı otları ayırarak diğer bitkilere zarara vermeden yiyebilmesi tarımsal ilaç kullanılmasına gerek kalmadan ürün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Çin'de yüzyıllardır yabancı otlarla mücadelede kullanılan kazlar, daha sonraki dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok kültür bitkisi için yabancı otlarla mücadelede kullanılmıştır. Dünyanın her bölgesinde farklı iklim koşullarında kazlar yetiştirilmektedir. Özellikle soğuk iklimin hakim olduğu ülkelerde, yetiştirilme yoğunluğu görülmektedir (Boz vd., 2017; Buckland & Gérard, 2002; Huang vd., 2008).

Kaz etinin iyi bir protein kaynağı olması ve yüksek derecede doymamış yağ asidi içermesi nedeniyle insan beslenmesindeki önemi büyüktür. Beslenme açısından bu kadar değerli olan kazların farklı iklim koşullarına adapte olma özelliği, meralarda otlayarak yetiştirmeleri ve diğer kanatlı türlerine göre hastalıklara karşı daha dirençli olmaları başlıca avantajları arasında yer almaktadır (Gündüz vd., 2019). Ayrıca barınak gereksinimlerinin daha az

olması sebebiyle kaz yetiştiriciliği düşük maliyetlerle gerçekleştirilebilen bir üretim koludur (Boz vd., 2014; Taşkın vd., 2017).

Çalışmada, kaz yetiştiriciliğinin dünyada ve Türkiye’de ekonomisine yer verildikten sonra kaz yetiştiriciliğinin Ardahan’daki durumunu değerlendirmek amacıyla swot analiz yapılmıştır. Ardahan ilinin kaz üreticiliği potansiyeline yönelik olarak güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmeye ve ilde kaz yetiştiriciliğinin gelişimine yönelik var olan fırsatlar ve tehditler saptanmaya çalışılmıştır.

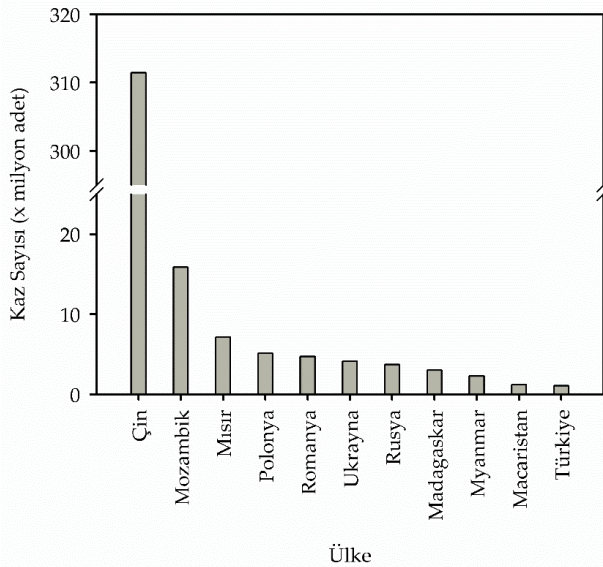
2. DÜNYADA KAZ ÜRETİMİ VE TİCARETİ

Dünyada farklı bölgelerde kaz yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kazların farklı iklimlere adaptasyonlarının yüksek olması, dünyanın birçok bölgesinde yetiştirilmesine imkan sağlamaktadır. Genellikle iklim olarak soğuk bölgelerde yetiştiricilik yapılmakta özellikle Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya ülkelerinde kümelendiği görülmektedir (Taşkın vd., 2017). Kazların farklı iklimlere adaptasyon kabiliyetlerinin yüksek olsa da ticari değer olarak diğer kanatlı türlerinin seviyesine ulaşamamıştır.

Kaz, evcilleştirilen ilk kümes hayvanlarından biri olması ve iyi hafızasıyla, kolay öğrenen ve yetiştirilme maliyeti de yüksek olmayan bir türdür. Kazın üretimi ve tüketimi dünya üzerinde en çok; Çin, Polonya, İngiltere, Kanada, ABD, Fransa, Mozambik, Mısır, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Rusya’da yapılmaktadır. Dünyada kaz varlığı yaklaşık olarak 380 milyon civarındadır.

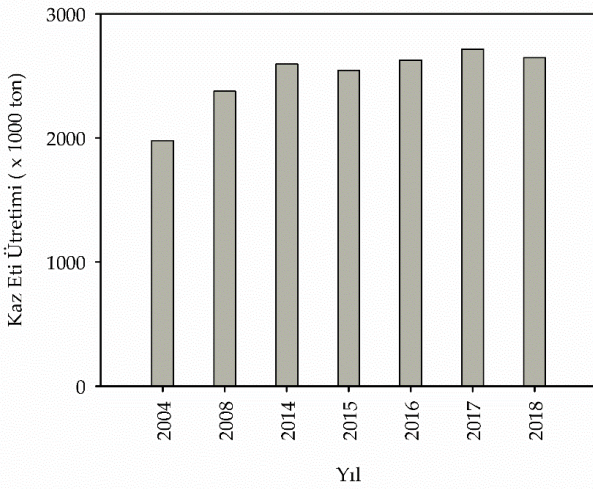
FAO, 2018 yılında Kaz için bir rapor hazırlamış ve bu rapora göre Çin dünya kaz varlığının %85’ine sahip olarak ilk sırada yer almaktadır. Söz konusu rapora göre Türkiye’de 774 bin kaz bulunmakta ve dünyada 15. sırada yer almaktadır (FAO, 2018). 2020 yılı Türkiye’de kaz varlığı 1 milyon 157 bin civarında yer alarak dünya sıralamasında 11. sıraya yükselmiştir (TÜİK, 2021). Dünyada kaz varlığının yaklaşık %85’i Asya ülkelerinde, %9’u Avrupa ve %6’sı ise Afrika ülkelerinde bulunmaktadır (Karabulut vd., 2017).

Avrupa ülkelerinde kaz yetiştiriciliği, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile kıyaslandığında daha modern tekniklerle yapılmakta ve kaz sektörüne ilişkin birçok alanla ilgili araştırma geliştirme merkezleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde üretilen kaz ve ürünlerinin kalitesi artmaktadır. Kaz yetiştiriciliğine ilkin gelişmiş ve kaz üretiminin yoğun yapıldığı bu ülkelerde dahi kanatlı hayvan türleri içinde kazların varlığı yaklaşık olarak %4-7 arasında kalmaktadır (Saatcı vd., 2021). Dünyadaki kaz varlığına ilişkin bilgiler Şekil 1’de verilmiştir.

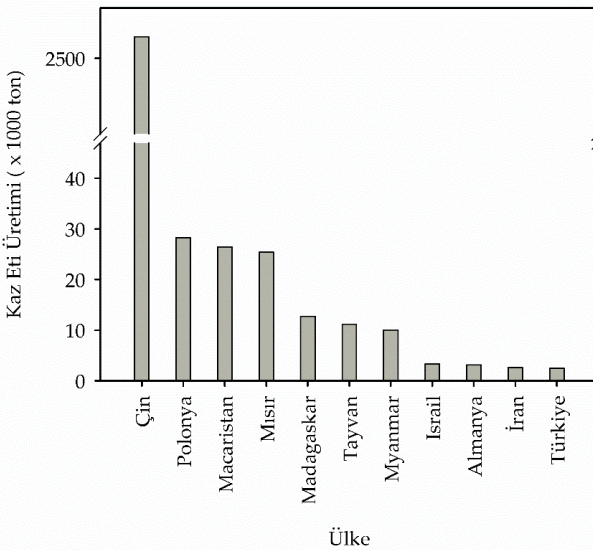
Şekil 1. Dünyada Bazı Ülkelerde Kaz Varlığı (adet) (FAOSTAT, 2020).

Dünya kaz varlığında ilk sırayı Çin almakta ve dünya kaz varlığının yaklaşık olarak %85,21’i Çin’de yer almaktadır. Türkiye kaz varlığı bakımından 11. Sırada yer almış ve Dünyadaki payı %0,30 düzeyindedir. Dünya kaz üretiminde son yıllarda önemli miktarlarda artış görülmektedir. Dünyada kaz eti üretimi 2004 yıl için 1,9 milyon ton iken bu değer 2018 yılında 2,6 milyon ton seviyelerine çıkmıştır (Şekil 2). Şekil 2 incelendiğinde Çin’in kaz varlığında olduğu gibi kaz eti üretiminde de dünyada ilk sırayı aldığı görülmektedir. Çin tek başına yaklaşık %95’lik bir oranla dünya kaz eti üretimini karşılamaktadır.

Şekil 2: 2004-2018 Yılları Arasında Dünya Kaz Eti Üretimi (FAOSTAT, 2020)

Kaz etinin lezzetli, yüksek proteinli ve az yağlı olması nedeniyle diğer kanatlı türü etlerine göre farklı özellikleri içermektedir. Üretim aşamasında özellikle sonbahar aylarında yapılan ek yemlemelerle oluşan yağlanma, kaz etinin daha lezzetli hale gelmesine ve böylelikle talep artışına neden olmaktadır (Aral & Aydın, 2007). Kaz etini içerik olarak zengin protein, mineral ve vitamin içeriği ve sağlık açısından düşük kolestrol içermesinden dolayı talebinin artacağı beklenmektedir (Boz, 2015).

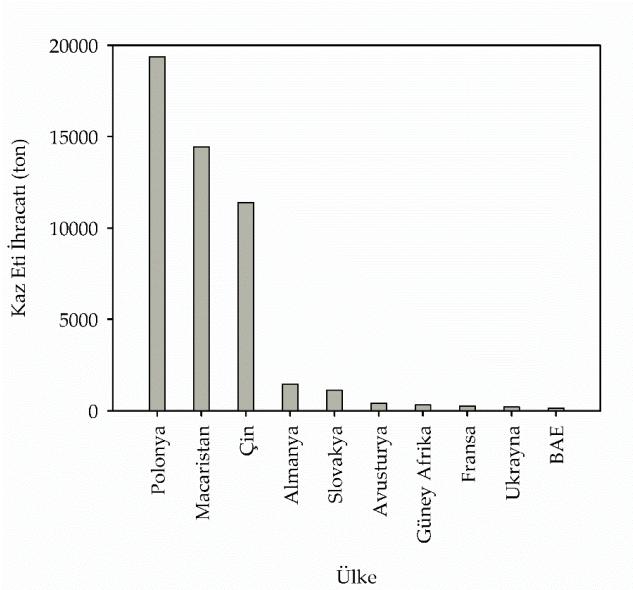

Şekil 3: Dünyada Bazı Ülkelerde Kaz Eti Üretimi (ton) (FAOSTAT, 2020).

Kaz varlığında olduğu gibi kaz eti üretiminde de ilk sırayı Çin almaktadır. 2.508.623 ton Çin'de kaz eti üretilmektedir. Çin'i Polonya takip etmektedir. Polonya kaz varlığı bakımından dördüncü sırada yer almasına rağmen kaz eti üretiminde Çin'den sonra ikinci sırayı almaktadır. Polonya'da yıllık yaklaşık olarak 4-6 milyon civarında kaz yetiştirilmekte ve bu kazlardan elde edilen et miktarı yıllık yaklaşık olarak 27-28 bin ton düzeyindedir. Polonya'nın yıllık kaz eti üretimi, dünyadaki kaz eti üretiminin yaklaşık %1'i düzeyindedir. Kaz yetiştiriciliğinin dünyada yaygın düzeyde yapıldığı ülkelerden biri de Rusya'dır. Kaz yetiştiriciliği Rusya'da kırsalda yaşayan halkın beslenmesindeki yeri önemli yer tutmaktadır. Kaz yetiştiriciliğinde Avrupa ülkelerinin yanı sıra İsrail'de kaz yetiştiriciliğinin öncelikle kaz karaciğeri için yapıldığı görülmektedir (Saatci vd., 2021).

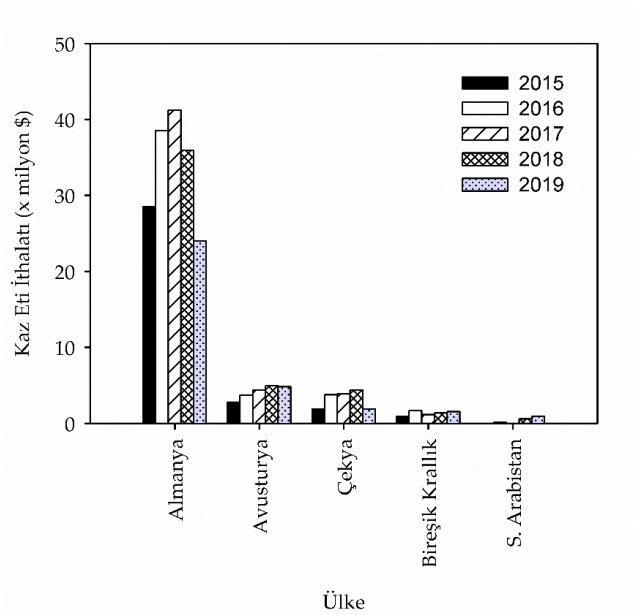
Kaz üreticiliğinde Avrupa ülkelerinde uygulanan modern teknikler ve uygulamalar sayesinde kaz eti ihracatında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu kapsamda 2018 yılı için Doğu Avrupa ülkelerinden Polonya ve Macaristan kaz eti üretimi ve ihracatında en yüksek paya sahip ülkelerdir. Söz konusu ülkelerin kaz eti ihracatları öncelik olarak Batı Avrupa ülkeleri ve çoğunlukla Almanya'ya yapılmaktadır. Dünya kaz eti talebinin büyük bir kısmını Almanya Polonya ve Macaristan'dan kaynaklanmaktadır. Almanya'da kaz eti ithalatı çoğunlukla sezonluk olmakta, ekim ve aralık aylarında yoğunlaşmaktadır (Tarım Orman Bakanlığı, 2020). Kaz eti üretiminde yüksek üretime sahip ülkelerin ihracat düzeyi daha düşük kalmaktadır. Bu ülkelerdeki kaz üretimi, kendi ülkelerindeki iç talebi

karşılama için yapılmaktadır. Türkiye’de üretilen kaz etinin, Avrupa içerisindeki aldığı pay yaklaşık olarak %1 düzeyindedir.

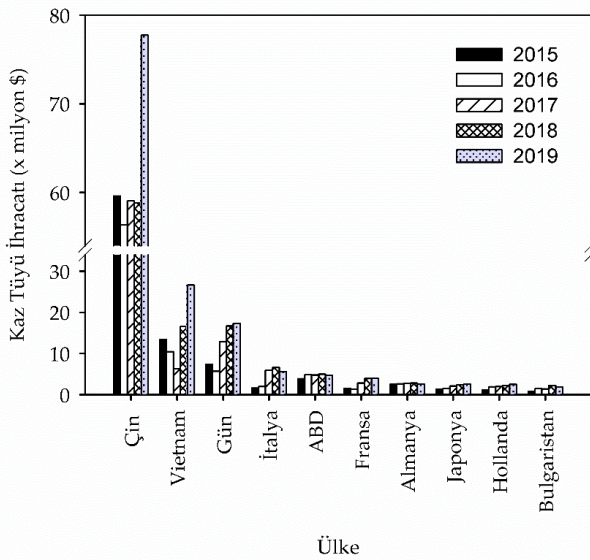
Şekil 4: Kaz Eti İhracatı Yapan Ülkeler (ton) (FAOSTAT, 2020)

Kaz eti ihracatı yapan ülkelerden ilk sırayı Polonya almakta, bunu Macaristan ve Çin takip etmektedir. Ülkeler arasındaki kaz ticareti diğer kanatlı türlerine göre oldukça düşük düzeylerde kalmaktadır. Kaz eti ithal eden ülkelerin başında Almanya, Avusturya ve Çekya gelmektedir. 2019 yılında Dünya kaz eti ithalatı yaklaşık 38 milyon dolar iken bunun 24 milyon doları Almanya tarafından yapılmaktadır.

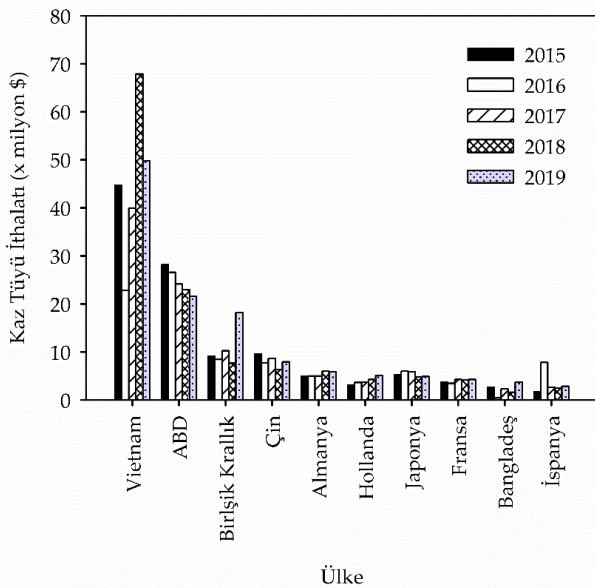
Şekil 5: Kaz Eti İthalatı Yapan Ülkeler (1000 \$) (Trade Map, 2020)

Kazdan elde edilen ve katma değeri yüksek olan ürünlerden biri de kaz tüyüdür. Kaz tüyünün yıkanabilir olması nedeniyle hijyenik olması ve sağlıklı bir dolgu maddesi olarak kullanılması, talebinin artmasına neden olmuştur. Kaz tüyü tekstil ve birçok alanda kullanımı mevcuttur. Başta ev tekstil ürünleri (yorgan, yastık, koltuk vb.) olmak üzere, kışlık montlarda, okçuluk yapımında, boya sanayinde ve olta iğnesinin yapımında kullanılır. Kullanım ömrü yün, elyaf ve pamuğa göre uzun olmasına rağmen fiyatları, arzın düşük olmasından kaynaklı yüksek seviyelerdedir. Tüy kalitesi ve verimi kaz ırkına ve yaşına göre değişim gösterebilmektedir. Örneğin, Emden ırkına ait tüylerin diğer ırklara göre daha değerlidir. Yapılan çalışmalarda, yaşlı kazlarda tüy veriminin daha fazla olduğu görülmüş ve tüy verimi yaklaşık bir kaz için 200-250 g/yıl'dır. 2019 yılında dünya kaz tüyü ihracatının %49'u Çin, %33'ü Vietnam tarafından yapılmıştır (SERKA, 2021).

Şekil 6: Kaz Tüyü İhracatı Yapan Ülkeler (Trade Map, 2020)

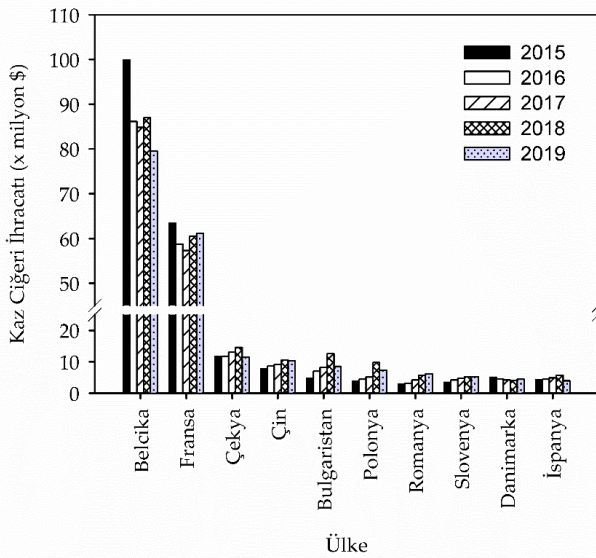
Kaz tüyünün dünya ihracatındaki aldığı değer 2019 yılı için 158 milyon dolar gerçekleşmiştir. Kaz tüyü ihracatında 2019 yılında 77 milyon dolarla Çin ilk sırayı alırken ikinci sırada 26 milyon dolar ile Vietnam, üçüncü sırada ise Güney Afrika yer almaktadır. Kaz tüyünün tekstil ürünlerinde yüksek kalitede ısı yalıtım özelliği, kaz tüyüne olan ilgiyi de artırmaktadır (Boz, 2015). Kaz tüylerinin diğer kanatlı tüylerine göre daha büyük ve yumuşak olması yüksek fiyattan pazarlama olanağı yaratmaktadır (Aral & Aydın, 2007; Boz, 2015; Çelik, 2007).

Şekil 7: Kaz Tüyü İthalatı Yapan Ülkeler (Trade Map, 2020)

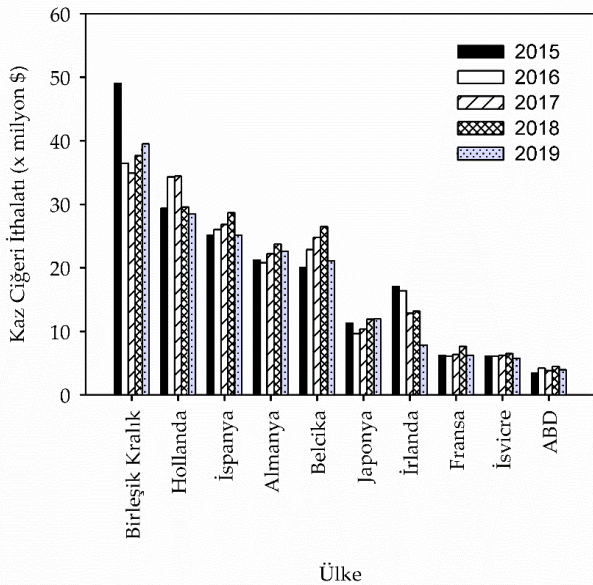
Dünya kaz tüyü ithalatında ithalatta ilk sırayı Vietnam almıştır. İkinci sırada ABD yer alırken, Birleşik krallık üçüncü sırada yerini almıştır.

Kazın bir diğer yüksek katma değer yaratan ürünü kaz ciğeri'dir. Kaz ciğeri elde etmek amacıyla kaz üretimi özellikle Fransa ve İsrail olmak üzere birçok ülkede yapılmaktadır. Normal şartlarda ortalama bir kazdan 100-150 gram ağırlığında ciğer elde edilirken kazlara özgü zorlamalı besleme yöntemleriyle bu ağırlık 500-900 grama kadar çıkabilmektedir. Kaz ciğeri, klasik olarak zorlamalı besleyerek ya da karaciğeri yağlandırarak yağ ile zengin yemlerle besleyerek yapılmaktadır. Söz konusu zorla besleme yönteminin FAO tarafından onaylanmamakla birlikte, Avrupa Birliği tarafından geleneksel ürün olarak kabul edildiğinden sadece belirli bölgelerde yapılmasına müsaade edilmektedir (Boz, 2015). Kaz ciğerinin yağlandırılmasına yönelik yeni ve hayvan dostu yöntemlerin geliştirilmesi bu büyük pazarda fırsat yaratabilir. Kaz ciğeri üretiminde Fransa, Macaristan ve İsrail ilk sıralarda yer alırken, tüketimde yine Fransa, Tayland, Japonya, Çin ve Macaristan takip etmektedir (Çelik, 2007).

Şekil 8: Dünya Kaz Çiğeri İhracatı (Trade Map, 2020)

2019 yılı için dünya kaz çiğeri ihracatı 224 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılı için Belçika 79 milyon dolar kaz çiğeri ihraç ederek ilk sırada yer almıştır. Belçika'yı Fransa ve Çekya takip etmiştir. Kaz çiğeri veya kay tütü gibi katma değeri yüksek ürünlerde Türkiye için büyük bir pazar imkanı vardır. Özellikle Avrupa pazarı mesafe bakımından Türkiye, için avantaj sağlayabilir.

Şekil 9: Kaz Çiğeri İthalatı Yapan Ülkeler (Trade Map, 2020)

Şekil 9 incelendiğinde kaz çiğeri ithalatında ilk sırada Birleşik Krallık gelmektedir. Hollanda, İspanya ve Almanya takip etmektedir.

3. Türkiye’de Kaz Yetiştiriciliği

Dünyada önemi gittikçe artan kaz yetiştiriciliği, Türkiye’de çok yaygın olarak yapılmasa da pazar payı her geçen gün artmaktadır. Türkiye’de sadece kaz yetiştiriciliğine bağlı olarak kendi geçimini sağlayan üreticiye çok az rastlanmaktadır. Kaz üreticileri genellikle kendilerine yetecek kadar üretim yaparlar ve kazdan ticari kazanç elde edilmesi düşük düzeyde kalmaktadır (Tarım Orman Bakanlığı, 2020). Bu durum Türkiye pazarında bir arz açığı olduğunu göstermekte dolayısıyla gelecekte yatırımcılar açısından karlı bir alan olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de kanatlı hayvancılık sektöründe tavuk yetiştiriciliği için 1970’li yıllarda başlayan yatırımlar ve modern tesislerin kurulması, verimli ırkların yetiştirilmesiyle beraber günümüze kadar sektörde büyük başarı sağlanmıştır.

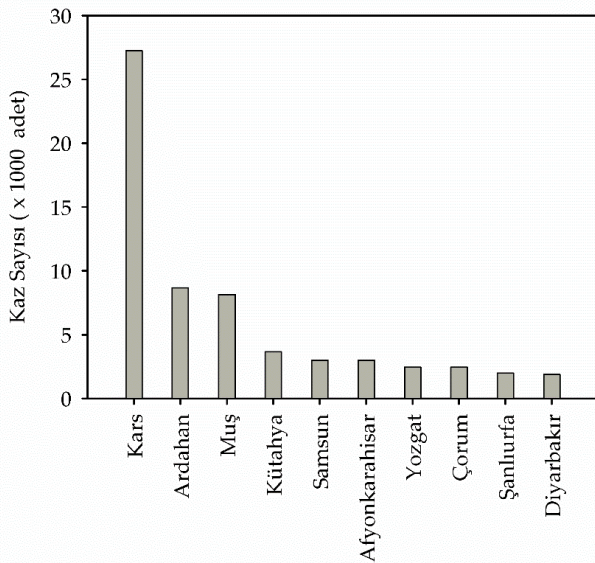
Kanatlı sektöründe yakalanan ivme kaz yetiştiriciliğinde sağlanamamış ve dünyada olduğu gibi kaz yetiştiriciliği Türkiye’de kanatlı türleri içinde üretimi son sıralarda yer almaktadır. Birçok ülkede kaz yetiştiriciliği gerek kültürel

gerekse de dini alışkanlıklardan dolayı ekonomik bir değere ulaşmıştır. Türkiye’de yapılan kaz yetiştiriciliği ise ekonomik olmaktan ziyade hanenin et ihtiyacını karşılamaya dönük yapılmaktadır.

Türkiye’de kaz yetiştiriciliğine bakıldığında genellikle küçük aile işletmeciliği ve geleneksel yöntemlerin hakim olduğu görülmektedir. Genelde, kazların yumurta verimi düşük, kuluçka aşamasında yaşanan problemler ve kaz eti ve ürünlerine ürünlerine talebin henüz düşük düzeyde kalması ya da kaz etine talebin sadece belirli bölgelerle sınırlı kalması kaz yetiştiriciliğinin ülkemizde kanatlı hayvan yetiştiriciliği içerisinde geri planda kalmasına neden olmaktadır (Kırmızıbayrak, 2018).

Türkiye’de kaz yetiştiriciliği hemen her bölgede yapılmaktadır. 2002 yılı için 1.400.136 adet kaz varlığının, 2019’da 1.157.049 adete düştüğü görülmüştür (TÜİK, 2021). Kaz varlığının azalmasında özellikle 2005 yılında meydana gelen kuş gribi nedeniyle önemli düşüşler görülmüştür.

Türkiye’de kaz yetiştiriciliği yaygın olarak Ardahan, Kars ve Muş illerinde yapılmaktadır. Söz konusu illerin toplam kaz varlığı, Türkiye kaz varlığının %44’ünü oluşturmaktadır. Yalnızca Kars ve Ardahan’ın kaz varlığı Türkiye kaz varlığının %36’sını barındırmaktadır (TÜİK, 2021). Ancak bölgede yetiştirilen kazların büyük ölçüde kayıt altına alınmadığı ve ailelerin kendi ihtiyacına göre ürettikleri göz önüne alındığında kaz varlığının daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 10: Türkiye’de Kaz Varlığı (20.000’den Fazla olan iller) (TÜİK, 2021)

Türkiye’de kaz etine olan talep giderek artmaktadır. Ulusal ve uluslararası piyasalarda artan taleple birlikte Türkiye’de son zamanlarda kaz yetiştiriciliğinin önemi ve potansiyelinin fark edilmesiyle, üreticiler bu alanda çeşitli çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Türkiye’de kaz yetiştiriciliği Ardahan, Kars ve Muş illerinde yoğun olarak yapılsa da geniş mera alanlarının varlığı ve iklimin uygunluğu, sulak alanların bolluğu ile kaz üretimi için ciddi bir potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyelin açığa çıkması yatırımcıların dünya ve Türkiye pazarındaki boşluğu görebilmelerine ve kaz yetiştiriciliği alanındaki araştırma ve geliştirmelere bağlı bulunmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü’nün 2020 yılı Temmuz ayı verileri incelendiğinde Türkiye’nin, 2019 yılı kaz eti ihracatı 48 tondur. İhracatın, %98,6’sı Irak ve %1,4’ü Nijer’e yapılmıştır. 2016 ve 2018 yılları dışında Türkiye’nin kaz eti dış ticareti sadece ithalata yönelik olmuştur. Türkiye’nin kaz eti ithalat ağırlıklı olarak Macaristan’dan yapılmaktadır (TEBGE, 2020).

4. ARDAHAN İLİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİNİN ÖNEMİ

Ardahan’ın jeopolitik konumu hayvancılığın gelişimi ve ticareti yönünden büyük önem taşımaktadır. İki sınır kapısına sahip olmakla üretim ve ticaret açısından olumlu bir etkiye sahiptir.

Tarım ve hayvancılık Ardahan ilinin başlıca geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bitkisel üretimde tahıl grubunda başlıca buğday ve arpa, yem bitkileri üretiminde ise korunga, yonca ve fiğ yetiştirilmektedir. Ancak Ardahan ilinin en önemli geçim kaynağını büyükbaş hayvancılık oluşturmaktadır.

Ardahan, kaz yetiştiriciliği konusunda sahip olduğu meralarla büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen kaz yetiştiriciliği modern yöntem ve yetersiz teknoloji ile genellikle geleneksel yöntemlerle hane düzeyinde yapılmaktadır. Kaz yetiştiriciliği özellikle kış aylarında hanelerin et ihtiyacını karşılamaktadır. Kaz

yetiştiriciliğinden elde edilen ekonomik katma değer henüz arzu edilen seviyede değildir. Geleneksel yöntemlerle sürdürülen kaz yetiştiriciliğinde başta, yapısal sorunlar olma üzere verimlilik ve kalite istenilen düzeye erişilememiştir. Hanelerin kendi imkanları ile yetiştirdikleri kazlar 14 haftada endüstriyel değer elde ederken, tesislerde veya ticari işletmelerde yetiştirilen kazlar 8 haftada endüstriyel değere ulaşmaktadır. Diğer taraftan Türkiye’de yetiştirilen diğer kaz ırklarına göre Kars ve Ardahan’da yetişen kazların karkas ağırlığı yüksek olsa da yumurta verimi düşük ve kuluçka sorunları yaşanmaktadır (SERKA, 2021).

Ardahan genelinde kaz yetiştiriciliği geçimlik yapılmakta ve ekonomik bir gelir elde edilmemektedir. Tüyü, ciğeri, eti, yağı, ve yumurtası gibi kazdan elde edilen ürünlerin ekonomik değeri ve ihracat potansiyeli yüksek ürünlerdir. Kaz Ardahan için marka değeri taşıyabilecek potansiyele sahip bir ürün olmasına rağmen kaz varlığı 2002 yılında 180.997’den 2018’de 75.626’ye düşmüştür. 2020 yılında ise 143.509 olarak kayıtlara geçmiştir (TÜİK, 2021).

Ardahan’da kaz üretiminin ve veriminin artırılarak ticari değer kazanması ve il ekonomisine katma değer sağlaması geleneksel üreticilikten ziyade modern kaz çiftliklerinin kurulması ile mümkün olabilir. Bu kapsamda söz konusu yatırımların gerçekleştirilmesi kesim ve paketleme ve tüy toplama merkezlerinin kurulmasına bağlıdır.

4.1. Ardahan İlinde Kaz Yetiştiriciliğinin Güçlü Yönleri

G.1. Ardahan’ın geniş çayır ve mera alanları ile elverişli alanlara sahip olması

Ardahan, geniş mera ve çayırları ile hayvancılık sektörünün alt kollarından biri olan kaz yetiştiriciliği için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır Ardahan ili, geçmişten günümüze kadar geniş çayır ve meraları ile hayvan yetiştiriciliğinde merkez olmuş illerden biridir. Hayvancılığın, zengin bitki florasına sahip doğal mera ve yaylalarda yapılması bölge hayvancılığının gelişiminde büyük avantaj sağlamaktadır. Ardahan, yüzölçümü olarak 4 milyon 934 bin dekara sahip ve bu alanın 2 milyon 458 bin 230 dekara mera alanıdır. Arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Türkiye’de çayır ve meraların arazi kullanımındaki payı %18 iken bu oran Ardahan’da Türkiye ortalamasının yaklaşık üç katı olarak %59’dur (TÜİK, 2021). Ardahan ili geniş otlak ve mera alanları ile kaz yetiştiriciliğinde yem maliyetleri açısından ve üretimin organik olması bakımından avantajlı konumdadır.

G.2. Ardahan’da yem bitkisi üretim alanlarının yaygınlığı

Ardahan’da kış mevsiminin uzun, gece-gündüz ısı farklılıklarının çok olması nedeniyle bitki yetiştirme periyodu kısa yani ekolojik yapı bitkisel üretim açısından uygun olmayınca ürün deseninde çeşitlilik çok sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bölgedeki bu olumsuz durum, tarım alanlarının içinde yem bitkilerinin payını artırmıştır ((Ardahan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021). Yem bitkilerinin yaygınlığı bölgede büyük baş, küçük baş ve kanatlı hayvan türlerinin yem ihtiyacını karşılamaları açısından avantaj sağlamaktadır. Ardahan ilinde meraların yaygınlığı ve yem bitkisi üretimi yetiştirilen ürünlerin organik olmasına da imkan sağlamaktadır. Bu durumda kaz ürünleri piyasalarında rekabet üstünlüğü sağlayabilir.

Tablo: 1. Ardahan ilindeki kaz varlığı (Ardahan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021; TÜİK, 2021)

Yıllar	Ardahan İli Kaz Varlığı	Türkiye Kaz Varlığı	%Oranı
2002	180.997	1.400.136	12,92
2010	126.133	715.555	17,63
2011	75.222	679.516	11,07
2012	74.004	676.179	10,94
2013	125.141	755.286	16,57
2014	122.784	911.990	13,46
2015	66.640	850.694	7,83
2016	114.311	933.353	12,25
2017	73.651	978.384	7,53
2018	75.626	1.080.190	7,00
2019	100.429	1.157.049	8,68
2020	143.509	1.374.000	10,44

G.3. Bölgedeki kaz varlığının diğer illere göre yüksek olması

Ardahan kaz varlığı açısından Türkiye’de üç il arasında yer almaktadır. Bu iller, Ardahan, Kars ve Muş’tur. Bu üç il Türkiye kaz varlığının %44’ünü oluşturmaktadır. Ardahan ve Kars’ın kaz varlığı ise Türkiye kaz varlığının %36’sını oluşturmaktadır (TÜİK, 2020). Türkiye’de kaz varlığı açısından ilk sıralarda yer alan Ardahan’da kaz üretimi ticari bir faaliyet olmaktan ziyade öncelik hanenin et ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. İlde yetiştiricilik hemen hemen her evde birkaç adet kaz beslemesi şeklinde yapılmaktadır (Demir vd., 2013)).

Ardahan ili kaz varlığına Tablo 1’den bakıldığında 2002 yıl itibariyle 180.997 iken Türkiye kaz varlığı içindeki payı %12,92 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ve Ardahan kaz varlığında sonraki yıllarda düşüşler gözlenmektedir.

G.4. Bölgede kaz üretiminde uzmanlaşma

Ardahan İlinin kaz varlığı açısından önde gelen illerden biri olması sektörde yer alan işgücünün yetiştiricilik konusunda diğer illere göre daha tecrübeli olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda iş gücünün sahip olduğu yeterlilikler, yetenekler ve tecrübe üretim sürecinin verimliliğini doğrudan etkilemektedir (Bayramoğlu vd., 2021).

Ticari yetiştiricilikte, maliyeti olumlu etkilemesi için hayvan sayısının yüksek kapasitelerde olması, görev alacak bakıcıların teknik bilgi sahibi olması, teknik yetiştiriciliğin yapılması verimlilik için gereklidir. Dolayısıyla Ardahan'da kurulması beklenen modern kaz çiftlikleri için ilde kaz yetiştiriciliğini destekleyecek geleneksel bilgi ve deneyimin yüksek olması güçlü yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

G.5. Kazların bölge iklimine uyum sağlayabilmesi

Kazlar, hastalıklara ve dış etkenlere karşı diğer kanatlı türleri ile kıyaslandığında daha dirençli hayvanlardır. Ayrıca barınak gereksinimlerinin daha az olması kaz yetiştiriciliğini düşük maliyetli kılmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde yetiştirilebilen bir tür olan kaz iklimi soğuk olan bölgelerde de yetiştirebilmektedir (Alkan & Eren, 2019; Ardahan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021; Boz vd., 2014). Kazların farklı iklim koşullarına adaptasyonunun yüksek olması avantaj sağlayabilir.

G.6. Kaz üretimi için kadın ve genç iş gücünün varlığı

Kaz yetiştiriciliğinde, emek yoğun üretim biçimine ihtiyaç duyulmaktadır. Ardahan'da kaz yetiştiriciliği geleneksel olarak yapılmakta ve üreticiler bu konuda oldukça deneyimlidirler. Ardahan için genç çalışabilir işgücünün yoğun olması, aile içi işgücünün varlığı ve ucuz olması emek yoğun sektör olan kaz yetiştiriciliği için bir fırsat sunmaktadır.

G.7. Kaz etinin il adına tescillenmiş olması

Ardahan'ın kaz eti 2022 yılı itibarıyla Coğrafi İşaret Tescil Belgesi almıştır. Kaz etinin il adına tescil edilmesi Ardahan için kaz yetiştiriciliğinde önemli fırsatlardan biridir. Coğrafi işaretli ürünlerin ekonomik etiklerine ilişkin literatür incelendiğinde üretim artışı yarattığı ve katma değer açısından ülke ekonomileri için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Tepe, 2008).

G.8. Ardahan Üniversitesi ve Kafkas Üniversitesi'nin varlığı

Ardahan Üniversitesi ve Kars'ta Kafkas Üniversitesi'nin varlığı ile ilde kaz yetiştiriciliği için güçlü yönler arasında sayılabilir. Özellikle yetiştiricilerin bilinçlenmesi, teşvik mekanizmalarından faydalanma ve pazarlama süreçlerine ilişkin üniversite, üretici, tarım il ve ilçe müdürlükleri ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğinin geliştirilmesi kaz yetiştiriciliğinin gelişimini koordine edebilir.

G.9 Ardahan ilinin iki gümrük kapısının olması

Küresel rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüzde tarım sektörünün öncelikli amacı iç piyasalarda kendine yeterliliği sağlamak uluslararası piyasalarda yer alabilmektir.

Ardahan kaz yetiştiriciliği açısından büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen ihracat düzeyinde bir gelişim göstermemiştir. Ancak kaz üretiminin gelişmesi durumunda, uluslararası pazara erişim açısından Aktaş ve Türkgozü sınır kapıları, Kafkaslardan Orta Asya Pazarına ulaşma bakımından önemli fırsatlar sunmaktadır.

4.2. Ardahan'da kaz yetiştiriciliğinin zayıf yönleri

Z.1. Kaz yetiştiriciliği yapan işletmelerin küçük ölçekli olması

Ardahan'da kaz yetiştiriciliğinin henüz küçük ölçekli ve aile işletmeleri tarafından yapılması kaz yetiştiriciliğinin gelişmesindeki engellerden birisidir. Haneler, kaz yetiştiriciliğini kendine yeter ve geçimlik yaptıkları için henüz ticari boyut kazanamamış ve modern tekniklerin uygulanmasını sınırlandırmıştır. Dolayısıyla kaz ve kaz ürünlerinden istenilen verim elde edilememiştir. İşletme büyüklüğü ve yetiştirme verimliliği arasında sıkı bir ilişki vardır. Ticari yetiştiricilikte bakım ve besleme koşulları dönemlerine göre çeşitli standartlar içermektedir. Aile yetiştiriciliğinde ise geleneksel yetiştirme bilgileriyle yapılmaktadır. Teknik yetiştiricilikte besleme maliyetleri, hayvan ağırlıkları gibi ölçümler kayıt altına alınabildiğinde işletmelerin verimlilik takibi yapabilmeleri imkanı olmaktadır. Kaz yetiştiriciliğinin kurumsal olarak yapılması kaz varlığının resmi olarak kayıt altına alınmasına ve dışarıdan gelen kaçak kazların önlenmesine imkan sağlar. Böylelikle dışarıdan kontrolsüz gelen kazlara ait hastalıkların bölgeye gelmesi bu sayede önlenabilir.

İşletme ölçeğinin küçük olması üretimi ve verimliliği artıramadığı gibi üreticilerin modern bir yapıya kavuşmalarının önünde bir engel olmakla birlik rekabetçi yapıdan uzak ve geleneksel yapıdan da uzaklaşamamaktadırlar (Aktürk vd., 2005).

Z.2. Eğitim eksikliği

Kaz yetiştiriciliği konusunda bölgede yetiştiriciliğe ilişkin eğitim çalışmalarının yetersizliği üreticilerde bilgi eksikliğine ve üretimde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan geleneksel yetiştiricilik yöntemlerini kullanan üreticilerin modern yöntemleri benimsemesi ve adaptasyonu uzun zaman alabilir. Bu kapsamda bu bilgi eksikliğini giderilmesine yönelik eğitici ve kaz yetiştiriciliğini geliştirecek çalışmalara ağırlık verilmesi önem taşımaktadır.

Z.3. Kaz yetiştiriciliğinin ulusal piyasa için yeni olması

Kaz yetiştiriciliği ve kaz ürünlerini pazarlanması ve satışa sunulması henüz yenidir. Yeni olması nedeniyle bilimsel çalışmaların pazarı geliştirmeye dönük çalışmaların sınırlı olması kaz yetiştiriciliğinin zayıf yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Z.4. Kaz ürünlerinin ekonomik öneminin bilinmemesi

Bölgede kaz ve kaz ürünlerinin, uluslararası piyasalarda yarattığı katma değer henüz bilinmemesi kaz yetiştiriciliğinin zayıf yönü olarak görülebilir.

Z.5. Ardahan'ın önemli tüketim merkezlerine uzaklığı ve Türkiye'de kaz eti talebini düşük olması

Ardahan'ın, birçok önemli tüketim merkezine coğrafi olarak uzak olması ilde kaz yetiştiriciliğini kısıtlayan faktörler arasındadır. Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük tüketim merkezlerine uzak olması ürünlerin pazarlama maliyetlerini artırmaktadır. Kış aylarındaki olumsuz iklim koşulları da üreticileri zor durumda bırakabilmektedir. Son yıllarda yaygın olarak kullanılan dijital pazarlama bu konuda üreticiler için avantaj sağlayabilir.

Kaz etinin Türkiye'de sadece belirli bölgelerde bilinmesi kaz talebinin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Kaz eti ve yemeğinin tanıtımına yönelik çalışmalar talep artışında etkili olacaktır.

Z.6. Kaz yetiştiriciliği konusunda Türkiye'de tarımsal yayım çalışmalarının yetersiz olması

Kaz yetiştiriciliği, Türkiye genelinde henüz çok düşük kalmaktadır. Diğer kanatlı türlerine göre, kaz yetiştiriciliğinin yeni olmasından dolayı eğitim ve yayım alanındaki yetersizlikler kaz yetiştiriciliğini olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda kaz yetiştiriciliğine yönelik teknik ve kaz ekonomisine yönelik saha çalışmalarının yaygınlaşması önem taşımaktadır.

Z.7. Pazarlama olanaklarının zayıflığı

Kaz yetiştiriciliği yapan işletmelerin küçük ölçekli ve örgütlü olmaması ürünlerin pazarlanması aşamasında çok sayıda aracının yer almasına ya da pazarın çok sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Ardahan ilinde kaz yetiştiriciliği yapan aileler ürettikleri kazı hane tüketimleri için veya yakın tanıdık akrabalara pazarlamaktadırlar. Üretim ölçeğinin küçük olması nedeniyle büyük işletmelerle pazara girmeleri ve rekabet etmeleri ve pazarlık gücü kazanmaları neredeyse olanaksız olması bölgedeki kaz yetiştiricilerinin zayıf yönünü oluşturmaktadır.

Z.8. Sağlıklı kayıt sisteminin kurulmamış olması

Ardahan ilinde, kaz yetiştiriciliği geçimlik yapıldığı ve geleneksel yöntemlerle kesimler yapıldığından kaz sayıları tam olarak bilinmemektedir.

Z.9. Yetersiz örgütlenme

Kaz yetiştiriciliğinin zayıf halkalarından bir tanesinin etkin olmayan örgütlenme yapısına sahip olması ile açıklanabilir. Kaz yetiştiriciliğinin desteklenmesi, uzmanlaşması, örgütlenmesi ve uyumlu bir şekilde yürütülmesi üreticilerin maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir. Bununla ilgili olarak sermayesi olan büyük şirketleri bölgede yatırım yapmaya çekmek veya kanatlı sektöründe uzman firmalarını yatırım yapmaları sağlanabilir. Ya da küçük üreticilerin kooperatif ve benzeri örgütler etrafından birleşerek üretim girdileri ve pazarlama konusunda maliyetlerin düşürülebilir (Bayram vd., 2007).

Z.10. Bölgede modern kesim ve paketlenme soğutma tesislerinin olmayışı

Uygun olmayan koşullarda kazların kurutulması, muhafazası ve pazarlanması diğer taraftan modern kesim merkezlerinin olmayışı nedeniyle uygun olmayan koşullarda yapılan kesimler, kazların kurutulması, muhafazası Ardahan ilinde kaz yetiştiriciliğinin zayıf yönlerindendir. Ürünlerin bütün halinde pazarlanmaları nedeniyle düşük gelirli hanelerin erişimini güçleştirmekte etkin pazar olanağını zayıflatmaktadır.

Z.11. Tüyl toplama ve depolama tesislerinin olmayışı

Ardahan ilinde kaz tüylerini toplayacak ve işleyecek merkezlerin olmaması nedeniyle kazdan elde edilen ve katma değeri yüksek kaz tüyünden ekonomik kazanç elde edilememektedir.

Z.12. Yetiştirme ve hastalıklar konusunda bilgi eksikliği

Hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması ve önlem alınamaması, kaçak yollarla getirilen kazların genetik materyal karışıklığı yanında, ülkemizde olmayan bazı hastalıkları ortaya çıkarması, yetiştiricilikte karşı karşıya kalınan problemler arasında yer almaktadır. Kaz yetiştiricileri, hastalıklarla ilgili mücadeleyi işletme içerisinde kendi imkanları ile çözmeye çalışmaktadırlar.

Z.13. Özel sektörün yatırım konusunda isteksizliği

Türkiye’de kanatlı hayvan yetiştiriciliği içerisinde kaz yetiştiriciliği son sıralarda yer almakta kazın ekonomik değeri yeteri kadar bilinmemektedir. Bölgede kaz yetiştiriciliğinin gelişmesi ve modern tesislerin kurulmamasında yatırımcıların bölge potansiyeli ve fırsatlar konusundaki ilgisizliği gelmektedir.

4.3. Ardahan’da Kaz Yetiştiriciliğinin Fırsatları

F.1. Dünyada kaz eti ve kaz ürünlerine yönelik talebin artması

Kaz etinin birçok ülke için özel bir ürün olması, özellikle Avrupa ülkeleri için dini ve geleneksel sembol olan kaza yüksek pazar imkanı sağlamaktadır. Kaz ciğerinin uluslararası piyasada artan önemi, tekstil sektöründe son yıllarda kaz tüyü ürünlere yönelik artan ilgi, kaz yağı ve diğer ürünlerin farklı kullanım olanakları kazın ulusal ve uluslararası piyasalarda talebinin yüksek olmasına neden olmaktadır.

F.2. Kaz ve kaz ürünlerinin ekonomik değerinin yüksek olması

Kaz eti ve ürünlerinin dünyanın birçok bölgesinde geleneksel olarak özel günlerde tüketilmeleri ve dünya üzerinde arzının sınırlı olması söz konusu ürünlerin ekonomik değerini yükseltmektedir. Türkiye’de Kars ve Ardahan yörelerinde geleneksel olarak kaz yetiştiriciliğinin yaygın olması kültürel olarak yemeklerine yansımıştır. Özel günlerde yöreye özgü çeşitli kaz yemekleri bulunmaktadır.

Kars ve Ardahan için 2021 yılında kaz eti kilogram fiyatı ortalama olarak 90 TL civarındadır. Karkas olarak satıldığında bir kazın fiyatı 300-500 TL arasında değişmektedir. Yeni Zelanda’da donmuş 1 kg kazın fiyatı 40 \$/kg civarında iken, Kaz kara ciğerinin fiyatı çok daha yüksektir. Örneğin İsviçre’de, Macaristan’da kaz ciğer 260 \$/kg olarak oldukça yüksek değerdedir. Kaz yağının fiyatı ise Türkiye’de 250 TL/kg düzeyindedir. Kaz tüyü tekstil sektöründe önemli katma değer yaratan ürünlerdir. Yün ve pamuğa kıyasla ekonomik değeri oldukça yüksek bir üründür.

F.3. Kaz yetiştiriciliğine ilişkin teşviklerin artması ve bölgeye özgü teşviklerin varlığı

Ardahan’da kaz yetiştiriciliğindeki üstünlükler, devlet tarafından son yıllarda verilen teşviklerle daha avantajlı bir duruma gelmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından "Damızlık ve Ticari Kaz ile Ticari Hindi Yetiştiriciliği Desteklemeleri çerçevesinde ise 1.000 adet kapasiteli damızlık kaz, 500 adet kapasiteli ticari kaz veya 1.000 adet kapasiteli ticari hindi işletmesi yatırımlarına %75 hibe desteği verilecektir. Hibe desteği damızlık kaz işletmelerinde yeni kümes ve kuluçkahane inşaatı, makine, alet ve ekipman alımı için, ticari kaz ve hindi işletmelerinde ise yeni kümes yapımı, makine, alet ve ekipman alımı için uygulanacaktır (Tarım Orman Bakanlığı, 2020).

Kaz desteklemeleri 2021 yılında IPARD-2 programları üzerinden alınabilmektedir. Yapılacak yatırım tutarının %65 kadarı hibe olarak desteklenebilecektir. 2016 yılında beri TKDK tarafından Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası kapsamında kaz yetiştiriciliği için bu hibeler 125.000 AVRO’ya kadar çıkmaktadır. TKDK haricinde kaz hibe desteklemesi sağlayan diğer bir proje ise KKYDP (Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Desteklenmesi) olmaktadır.

F.4. Bakü-Kars-Tiflis demiryolu hattının açılması ile uluslararası pazarlama ağının gelişecek olması

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ile Avrupa ve Asya arasında köprü olma özelliği nedeniyle bölge açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Kaz eti ve kazdan elde edilecek ürünlerin Türki Cumhuriyetlere ,Rusya , Çin ve Avrupa’ya pazarlanmasında fırsatlar yaratmaktadır.

F.5. Dünyada kaz ıslahı çalışmalarında ilerlemelerin olması

Kaz eti ve ürünlerinin üretiminde hayvanın genetik yapısı verimliliği etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Kaz eti üretiminde kullanılacak genotipin büyüme ve karkas özelliklerinin yanı sıra yumurta veriminin de iyi düzeyde olması gerekir. Yerli kazların üzerine yeterli çalışma olmamasına rağmen yaygın kanı yerli ırkların düşük verim

performansına sahip olduğu bilinmektedir. Bu yapıdaki hayvanlarla kurulacak işletmelerde verim düşük düzeyde kalacak ve karlılık düzeyi işletme ölçeğinde düşük kalacaktır. Türkiye’de yetişen kazlar içinde Ardahan ve Kars bölgesindeki kazların diğer bölgede yetişen kazlara göre daha cüsseli bir yapıda olduğu gözlenmektedir. Islah edilmeyen yerli doğal ırkların ticari yetiştiricilik için uygun olmadığından ıslah çalışmaları yapılması gerektiği çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır. Polonya’da White Koluda Kazı ve W11, W31, W33 hatları, Macaristan’da Babat Gri, Babat Beyaz kazları, Fransız Inra kazları üzerinde ıslah çalışması yapılan kaz türleridir. Verimlilik artışı için ıslah çalışmaları yapılmalıdır (Kırmızıbayrak, 2018). Islah çalışmalarının yapılması konusunda konusunda devlet teşvik ve desteklerinden faydalanılmalıdır.

F.6. Dış pazarlara erişim imkânının olması

Dünya ticaret sistemi içerisinde finans sisteminin gelişmesi ile birlikte, işletmeler küresel ölçekte uluslararası pazarlarda geniş bir alan bulmuştur. İşletmeler genellikle dış pazarlara yönelmiş ve iç piyasalardaki durgunluk ve doymuşluk durumunu dış satıma uygulanan teşviklerle genişletmişlerdir. Dış pazarlar bu kapsamda üreticilere büyük satış ve kar imkanı sağlamıştır. Günümüzde geleneksel ve yöresel ürünlerin uluslararası piyasalarda geniş talep görmesi kaz yetiştiricileri açısından önemli fırsatlar yaratabilir.

4.4. Ardahan’da Kaz Yetiştiriciliğinin Tehditleri

T.1. Göç

Ardahan ili sürekli dışarı göç veren bir ildir. TÜİK verilerine göre, Ardahan’ın verdiği göç aldığı göçten yüksek olduğu için göçe ilişkin değerleri negatif olmaktadır. Net göç hızı 2020 dönemi binde -11,68 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Genç çalışabilir nüfustaki göçler, emek yoğun sektörler açısından işgücü arzında sorunlara yol açmaktadır.

T.2. Girdi maliyetlerindeki artışlar

Hayvansal üretim için girdi kullanım miktarı önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkmakta ve en önemli sorunlardan biri olarak girdi kullanım maliyetlerdeki (yem) yüksek artışlar çiftçileri tehdit etmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından yayınlanan Gıda Görünüm Raporunda, çiftçilerin girdi maliyetleri endeksinin rekor seviyeye ulaşması küresel gıda piyasalarında etkisinin uzun sürebileceğini belirtmiştir. FAO’nun 2021 yılı için hesaplamaya başladığı Küresel Girdi Fiyat Endeksi tüm zamanların en yüksek seviyesinde hatta son bir yıl içinde FAO’nun gıda fiyat endeksinde bile daha hızlı yükselmiştir (FAO, 2022). Yüksek girdi fiyatları tarım sektöründe çiftçi gelirlerini azalmasına ve tarımsal üretimi artırma noktasında caydırıcı olmasına yol açmaktadır. Yükselen girdi fiyatları kaz yetiştiriciliği alanında da en önemli tehditler arasında yer almaktadır.

T.3. Küresel iklim değişiklikleri

Bilimsel çalışmalar göstermektedir ki, iklim değişikliği küresel ölçekte etkisi her geçen gün yoğun olarak hissedilmektedir. İklim değişikliğinin etkileri incelendiğinde kurak bölgelerin daha da kuraklaşacağı, yağış rejimlerinin değişeceği, ani hava olaylarının artacağı tahmin edilmektedir. Hayvansal üretimde ki yaşanacak en önemli ekiler miktar ve kalitesinde azalmalar hastalıklara ve zararlılara karşı hassasiyetin artması, hayvan bellenmesi açısından mera alanlarında kuraklığa bağlı verim düşüşleri hayvansal üretimi olumsuz etkileyecektir (Koyuncu, 2017).

4.5. Ardahan ilinin kaz yetiştiriciliği potansiyeline ilişkin SWOT analizi

SWOT Analizi, bir işletmenin, herhangi bir sektörün veya faaliyet alanının güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, dış çevrelerden gelen fırsat ve tehditleri saptayabilmek için kullanılan yöntemdir (Ongun vd., 2016). SWOT kelime anlamı olarak, İngilizcede yer alan güçler (strenghts), zayıflıklar (weakness), fırsatlar (oppurtunities) ve tehditler (threats) kelimelerinin ilk harflerinden oluşmaktadır.

Literatürde, tarım sektöründe SWOT analizinin yapıldığı birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Kansız vd. (2008) Türkiye’de çay sektöründe, (Taş, 2011) Tarımsal alanların planlaması sürecinde, (Çelik, 2016) Konya ili Hadim ilçesinin tarım yapısını, (Merdan, 2018) Türkiye’de organik tarım için SWOT analizini uygulamışlardır.

Çalışmada SWOT Analizi yöntemiyle Ardahan ilinin kaz üreticiliği potansiyeline yönelik olarak güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmeye ve ilde kaz yetiştiriciliğinin gelişimine yönelik var olan fırsatlar ve tehditler saptanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda Ardahan ilinin kaz yetiştiriciliği potansiyeline ilişkin SWOT analizi matrisi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ardahan İlinin Kaz Yetiştiriciliği Potansiyeline İlişkin SWOT Matrisi

İç Etkiler	Güçlü Yanlar (S)	Zayıf Yanlar (W)
	1. Ardahan'ın geniş çayır ve mera alanları ile elverişli alanlara sahip olması 2. Ardahan'da yem bitkisi üretim alanlarının yaygınlığı 3. Bölgedeki kaz varlığının diğer illere göre yüksek olması 4. Bölgede kaz üretiminde uzmanlaşma 5. Kazların bölge iklimine uyum sağlayabilmesi 6. Kaz üretimi için kadın ve genç iş gücünün varlığı 7. Kaz etinin il adına tescillenmiş olması 8. Ardahan üniversitesi ve kafkas üniversitesinin varlığı 9. Ardahan ilinin iki gümrük kapısının olması	1. Kaz yetiştiriciliği yapan işletmelerin küçük ölçekli olması 2. Eğitim eksikliği 3. Kaz yetiştiriciliğinin ulusal piyasa için yeni olması 4. Kaz ürünlerinin ekonomik öneminin bilinmemesi 5. Ardahan'ın önemli tüketim merkezlerine uzaklığı ve türkiye'de kaz eti talebini düşük olması 6. Kaz yetiştiriciliği konusunda türkiye'de tarımsal yayım çalışmalarının yetersiz oluşu 7. Pazarlama olanaklarının zayıflığı 8. Sağlıklı kayıt sisteminin kurulmamış olması 9. Yetersiz örgütlenme 10. Bölgede modern kesim ve paketlenme soğutma tesislerinin olmayışı 11. Tüyl toplama ve depolama tesislerinin olmayışı 12. Yetiştirme ve hastalıklar konusunda bilgi eksikliği 13. Özel sektörün yatırım konusunda isteksizliği
Dış Etkiler	Fırsatlar(O)	Tehditler (T)
	1. Dünyada kaz eti ve kaz ürünlerine yönelik talebin artması 2. Kaz ve kaz ürünlerinin ekonomik değerinin yüksek olması 3. Kaz yetiştiriciliğine ilişkin teşviklerin artması ve bölgeye özgü teşviklerin varlığı 4. Bakü-kars-tiflis demiryolu hattının açılması ile uluslararası pazarlama ağının gelişecek olması 5. Dünyada kaz ıslahı çalışmalarında ilerlemelerin olması 6. Dış pazarlara erişim imkânının olması	1. Göç 2. Girdi maliyetlerindeki artışlar 3. Küresel iklim değişiklikleri
SO Stratejileri (Güçlü Yanlar ve Fırsatlar)		WO Stratejileri (Zayıflıklar ve Fırsatlar)
Ardahan ilinin sahip olduğu geniş mera alanları ile yüksek kaz yetiştirme potansiyeline sahip olması, dünyada artan kaz talebi için fırsat sağlayabilir. Bölgeye özgü türün yetiştirilmesi konusunda deneyimli üreticilerin varlığı ile yüksek kalitede ürünlerin uluslararası pazarda rekabet gücü yüksek olabilir		Kaz yetiştiriciliğinin öneminin bilinmemesi, kaz yetiştiriciliği tarımına ilişkin yayım çalışmalarının yetersizliği, dünyadaki kaz talep artışı, bölgesel teşvikler ve dış pazarlara erişim fırsatlarını kaçırmaya yol açabilir.
ST Stratejileri (Güçlü Yanlar ve Tehditler)		WT Stratejileri (Zayıflıklar ve Tehditler)
Küresel iklim değişiklikleri ile mera alanlarından yeteri kadar faydalanılamaması bir tehdit oluştururken, kazların iklime dayanıklı olmaları tehditleri bertaraf edebilir. Mera alanlarının yaygınlığı yem maliyetleri için fırsat yaratabilir		Bölgedeki kaz işletmelerinin küçük ölçekli olması yüksek maliyetlerle ve iklim değişikliği ile mücadelede zayıf kalmalarına yol açabilir.

5. SONUÇ

Yapılan SWOT analizine göre, Ardahan ilinin geniş çayır ve meraları, yem bitkileri üretimine elverişli tarım toprakları ile kaz yetiştiriciliği açısından oldukça güçlüdür. İklim koşullarının etkisiyle birlikte ilde tarımsal üretim çeşitliliği ve miktarı son derece azdır. Bu iklim koşulları beraberinde bitkisel üretim yapılmayınca geniş mera ve otlakların artışına yol açmaktadır. Dolayısıyla geniş çayır ve mera alanları kaz yetiştiriciliği açısından büyük bir potansiyel sunmaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi için bölgenin kaz yetiştiriciliği konusundaki avantajları ve yatırım imkanları iyi anlatılmalı ve üniversite-sanayi iş birliği çerçevesinde projeler hazırlanmalı ve üreticiler bilinçlendirilmelidir.

Tarımsal üretimde girdi maliyetlerinin yüksek olması yüksek döviz kuru ve enflasyon üreticileri zor durumda bırakmaktadır. Bu kapsamda bölgeye özgü teşvikler önem taşırken bölgenin yüksek yem üretim ve mera kapasitesi düşük maliyetlerle besleme olanağı sağlayabilir.

Dünya ticaretinde meydana gelen trendlerin etkisi ile birlikte son yıllarda işletmeler ürettikleri ürünleri ulusal ve uluslararası pazarlara online araçlar vasıtasıyla ulaştırabilmektedirler. Bu durumda, işletmelere ulusal pazarda var olmanın da ötesinde avantaj sağlamaktadır. Diğer taraftan tüketiciler açısından ise daha geniş ürün yelpazesine ya da aynı ya da ikame ürünlere daha uygun fiyatlarla erişim olanağı sağlamaktadır. Bu noktada e-ticaretin ve e-ihracatın gelişmesine imkan sağlayan teknolojik alt yapı desteklenmeli ve bölgede yaygınlaştırılmalıdır. Dijital platformlar tanıtım maliyetlerini düşürürken, hedef pazarın büyümesine katkı sağlayabilir. Üreticilerin dijital pazarlama konusunda farkındalıklarının artırılmasında üniversite, sivil toplum kuruluşları ve tarım il müdürlüğü iş birliği ile yapılacak eğitimler önem taşımaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de kaz eti ve ürünlerine yönelik talebin artması kaz yetiştiriciliği için önemli bir fırsat olabilir. İldeki sınır kapılarının varlığı üretilen ürünlerin Orta Doğu ve Orta Asya pazarlarına ulaştırılmasına katkı sağlayacağı için kaz çiftliği yatırımcıların pazar kaygılarını azaltabilir. Türkiye’nin en doğusunda bulunan Ardahan iki sınır kapısıyla Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya açılan kapısı durumundadır. Orta Asya ve Kafkasya cephesinden bakıldığında, Avrupa pazarına ilk giriş noktasını oluşturmaktadır. Bu durum Ardahan’da üretilen ürünlerin uluslararası düzeyde ticaretine imkan sağlamaktadır.

Üreticiler arasında henüz örgütlenme ve kooperatifleşmenin olmaması kaz yetiştiriciliğinin zayıf yönleri arasında yer almaktadır. Sahada birlik ve kooperatif benzeri örgütün olmayışı üreticilerin üretim aşamasında pazarlama aşamasına kadar süreçlerde yalnız kalmasına ve birçok problemle karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda ilde kaz yetiştiriciliğinin gelişebilmesi için kaz üretici birliğinin kurulması veya üreticilerin kooperatif kurarak örgütlü bir yapıya ulaşmaları sağlanmalıdır. Diğer kanatlı türlerinde de bu yapılabilir. Kaz yetiştiriciliğine yönelik özel destekler oluşturulmalıdır. Söz konusu destekler birlik üzerinden yapılmalı ve bu sayede kontrol edilebilir ve kayıtlı üretim gerçekleştirilebilir. Ayrıca birlik aracılığı ile üreticilerin sorunları ve çözümlerine ilişkin gerçek bilgiye erişilebilir.

Birlikler kapsamında yetiştiriciliğe ilişkin alt yapı tesisleri oluşturulabilir Böylece iklim koşullarına bağlı gerçekleşen tehditler bertaraf edilebilir. Kaz üretim süreçlerinde geleneksel yöntemler yerine modern teknikler ve uygulamaları takip edilmesi kaz üreticiler birlikleri ile mümkün olabilir.

Başarılı kaz yetiştiriciliği için modern kesim tesislerinin olması ve bu tesislerin uzaklığının uygun uzaklıkta olması gerekmekte ayrıca kesim tesislerinin hijyenik koşullarda olması ve tüketiciye ulaşmaya kadar olan süreçte ambalajlanması önem taşımaktadır. Yetiştirme kümeslerinin bulunduğu bölgelerde modern kesimhanelerin, paketlenme ve soğutma tesislerinin varlığı kayıpların önlenmesinde, kalitenin artırılmasında önem taşımaktadır. Bu nedenle başta Kars ve Ardahan illerinde olmak üzere entgre kesim ve paketlenme tesislerinin kurulması sektörün gelişmesinde ciddi katkılar sağlayacaktır (Kırmızı bayrak, 2018). Kesim tesislerindeki standart ve hijyenik kesim koşulları etin tüketiminde halk sağlığı açısından önemlidir. Karkasların bütün ya da parçalar halinde paketlenmesi ürün hijyeni ve muhafazası ve pazarlanması açısından önemlidir.

Kaz yetiştiriciliğine yönelik destekler ve teşvikler konusunda üreticiler bilgilendirilmeli ve proje hazırlama konusunda üreticilere destek sağlanmalıdır. Üreticilerin hibe projelerinden faydalanmalarına ve proje desteği alabilecek sürece evrilmelidir. Yağlı kaz ciğeri ve tüy kaz yetiştiriciliği açısından yüksek karlı alanlardır bu nedenle üretici farkındalığı artırılmalıdır.

İlde yaşayan genç nüfusun büyük şehirlere göç dalgası kaz yetiştiriciliğinin gelişimi açısından en önemli tehditlerden biridir. Ancak kentteki iş olanaklarının sınırlı olması nedeni ile iş gücündeki mevcut fazlalık, kaz yetiştiriciliğinin gelişmesinde avantaja dönüşebilir. İlde istihdam artışı kronik problem olan göçün önlenmesine çözüm olabilir.

Çalışma alanındaki barınakların ve sermaye birikiminin yetersizliği ilde modern kaz çiftliklerinin kurulması ve sürdürülebilirliği açısından risk oluşturan durumdur. Mevcut kazların kayıt altına alınması ve sağlıklı bir kayıt sisteminin oluşturulması sağlanmalıdır. Kaz yetiştiriciliği desteklenmeli ve buna göre stratejiler belirlenmelidir. Kaz için araştırma ve geliştirme çalışmalarına yoğunluk verilmeli, bölgede öncelikli alanlar içerisinde yer almalıdır.

Özetle Ardahan ilinin kaz yetiştiriciliği alanında ciddi bir potansiyelinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ilde kaz yetiştiriciliğinin gelişebilmesi ve katma değerli ürüne dönüşebilmesi için sunulabilecek önerilerden bazıları şunlardır.

Öncelikle ilde kaz yetiştiriciliğinin geliştirilebilmesi adına ildeki tüm paydaşlardan oluşan bir komisyon ve araştırma ekibi kurulmalıdır. Bu komisyon mevcut durum değerlendirmesi yaparak kaz üreticiliğini geliştirmek adına yapılabilecekleri değerlendirmek üzere mevcut durum için karar alabilir.

Kaz tüketiminin artırılması ve tanıtılması için programlar ve projeler yapılmalıdır. Ardahan’da yetiştirilen kaz ürünlerine yönelik markalaşma çalışmaları yapılmalı, pazarlama stratejileri geliştirilerek bu konuda amaç ve hedefleri içeren orta ve uzun vadeli stratejik plan hazırlanmalıdır. Yazılı ve görsel medyada Ardahan kaz ve kaz ürünlerinin tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmelidir. Kaz ürünlerinin pazarlanmasında piyasalarda arz açığının olması avantaj sağlarken diğer taraftan pazarlama kanallarının çok iyi belirlenerek kaz üretiminin talebe uygun artırılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aktürk, D., Savran, F., Hakyemez, H., Daş, G. & Savaş, T. (2005). Gökçeada'da ekstansif koşullarda hayvancılık yapan işletmelerin sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 11(03), 229-235.
2. Alkan, S. & Eren, E. (2019). Ağrı ilinde kaz yetiştiriciliğinin incelenmesi. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 32(2), 251-256. <https://doi.org/10.29136/mediterranean.519410>
3. Aral, Y. & Aydın, E. (2007). Türkiye'de kaz yetiştiriciliğinin ekonomik önemi ve kaz ürünlerinin değerlendirme olanağı. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 78(3), 31-38.
4. Ardahan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2021). Ardahan Tarımsal Yatırım Rehberi 2021. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/ardahan.pdf
5. Bayram, B., Yolcu, H. & Aksakal, V. (2007). Türkiye'de organik tarım ve sorunları. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 38(2), 203-206.
6. Bayramoğlu, Z., C., O., Arisoy, S. & M., B. (2021). Tarım Sektöründe İşgücü Çeşitlerine Göre Verimlilik Analizi Atlas 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 13-14 June 2021, Ankara.
7. Biesiada-Drzazga, B. (2014). Growth and slaughter value of W11, W33 and W31 White Kołuda geese®. *European Poultry Science*, 78, 1-11. <https://doi.org/10.1399/eps.2014.44>
8. Boz, M. (2015). Doğal ve yapay kuluçka ile elde edilen kazların entansif koşullarda büyüme, kesim ve karkas özelliklerinin belirlenmesi Doktora tezi, OMÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü].
9. Boz, M. A., Sarica, M. & Yamak, U. S. (2017). Production traits of artificially and naturally hatched geese in intensive and free-range systems: I. Growth traits. *British Poultry Science*, 58(2), 132-138. <https://doi.org/10.1080/00071668.2016.1261997>
10. Boz, M. A., Sarica, M. & Yamak, U. S. (2014). Yozgat İlinde Kaz Yetiştiriciliği. *Tavukçuluk Araştırma Dergisi*, 11(1), 16-20.
11. Buckland, R. B. & Gérard, G. (2002). Goose production. Food & Agriculture Org.
12. Cilavdaroğlu, E., Yamak, U. S. & Boz, M. A. (2020). Etlik kaz yetiştiriciliği. *Black Sea Journal of Agriculture*, 3(1), 66-70.
13. Çelik, B. (2007). Muş yöresi yerli kazlarında kesim ve karkas özellikleri Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zootečni Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
14. Çelik, Y. (2016). Hadim İlçesi Tarım sektörünün SWOT Analizi Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, 06-08 Mayıs 2016, Konya, s: 1459-1468,
15. DEFRA Report. (2007). The UK Turkey and Geese Production Industry: A Short Study.
16. Demir, P., Kırmızıbayrak, T. & Yazıcı, K. (2013). Kaz yetiştiriciliğinin sosyo-ekonomik önemi. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 60, 129-134.
17. FAO. (2018). Database collections. FAOSTAT. Food and Agriculture Organization of the United Nation, Rome. Retrieved 15.05.2018 from <http://faostat.fao.org>.
18. FAO. (2022). Yeni BM Gıda Görünümü raporu: Dünyanın en savunmasız insanları daha az gıda için daha fazla ödüyor. Retrieved 29.06.2022 from <https://www.fao.org/turkey/news/detail-news/tr/c/1538892/>
19. FAOSTAT. (2020). Crops and livestock products. Retrieved 15.05.2020 from <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
20. Gündüz, S., Özçiçek Dölekoğlu, C. & Say, D. (2019). Kaz eti tüketim tercihleri ve ikame ürünlerle duyusal analiz. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(16), 32-40.
21. Huang, J., Hu, Y., Hsu, J. & Daghir, N. (2008). Waterfowl production in hot climates. *Poultry Production in Hot Climates*, 330-375.
22. Kansız, N., Akın Acuner, Ş. & Yavuz, M. (2008). Çay sektörü SWOT analizi (güçlü/zayıf yönler, fırsatlar/tehditler). <http://rizetso.org.tr/wp-content/uploads/2014/09/cay-sektoru-swot-analizi.pdf>

23. Karabulut, O., Ün, H., Çamkerten, İ., Garip, M. & Bulut, G. (2017). Aksaray Yöresi Kazlarda Kuluçka Randımanı Üzerine Araştırmalar. Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi, 6(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bdhad/issue/35010/388385>
24. Kırmızıbayrak, T. (2018). Türkiye’de Kaz Yetiştiriciliğinin Ticari Bir Sektör Olmasının Önündeki Engeller. Türkiye’de Kaz Yetiştiriciliği Çalıştayı Sonuç Raporu, 22-23 Şubat Yozgat.
25. Koyuncu, M. (2017). Küresel iklim değişikliği ve hayvancılık. Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 31(2), 98-106.
26. Merdan, K. (2018). Türkiye’de Organik Tarımın Mevcut Durumu ve Gelişme Potansiyelinin SWOT Analiz Yardımıyla Değerlendirilmesi. Social Sciences Studies Journal, 4(14), 523-536. <https://doi.org/10.26449/sssj.379>
27. Ongun, U., Gövdere, B. & Çiçek, U. (2016). Yeşilova’nın kırsal turizm potansiyelinin swot analizi ile değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 7(16), 75-88.
28. Rosinski, A. (2002). Goose production in poland and eastern Europe. Goose production–FAO animal production health paper. Food Agriculture Organization of the United Nations, 154(2), 124-137.
29. Saatçı, M., Tilki, M., Sarı, M. & Şahan Yapıcıer, Ö. (2021). Her Yönüyle Kaz yetiştiriciliği. Antalya Ticaret Borsası, 2.Baskı, ISBN 978-605-9447-83-6.
30. SERKA. (2021). Ardahan İli Kaz Ürünleri İşleme ve Paketleme Tesisi Ön Fizibilite Raporu. <https://www.serka.gov.tr/serka-yayinlari/on-fizibilite-raporlari/ardahan-ili-kaz-urunleri-isleme-ve-paketleme-tesisi-on-fizibilite-raporu>
31. Sheraw, D. & Stromberg, L. (1975). Successful duck & goose raising. Stromberg Publishing Company.
32. Tarım Orman Bakanlığı. (2020). Tarım Orman Bakanlığı. <https://www.tarimorman.gov.tr/>
33. Taş, B. (2011). Tarım Alanlarının Planlaması Sürecinde SWOT Analizi Kullanımına Bir Örnek: Sandıklı İlçesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 9(2), 189-208. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000124
34. Taşkın, A., Karadavut, U. & Camcı, Ö. (2017). Kırşehir İlindeki Damızlık Kaz Yetiştiriciliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, 4(2), 138-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkjans/issue/28719/307421>
35. TEBGE. (2020). Tarım ürünleri piyasaları. Kaz ve beç tavuğu eti. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. Retrieved 20.04.2021 from <https://arastirma.tarimorman.gov.tr>
36. Tepe, S. (2008). Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri, Uzmanlık Tezi, T.C.. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı.
37. Trade Map. (2020). Trade statistics for international business development. Monthly, quarterly and yearly trade data. Import & export values, volumes, growth rates, market shares, etc. . Retrieved 10.04.2022 from <https://www.trademap.org/>
38. TÜİK. (2021). Konularına Göre İstatistikler, İllerde Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Retrieved 30.06.2022 from http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2421